

ORIXEREN LITERATUR TRADIZIOEZ

Orixe eta gerraurreko kritika.
Poetika baten definiziorako

JON KORTAZAR

Gerraurreko literatur eztabaidak aztertzen nabilela, Orixeren literaturak garaiko idazleei sortu zizkien balorapenak ikusteko aukera izan nuen. Batzuek Orixeren lan orokorra hartzen zuten aztergai, besteek *Euskaldunak*. Eta, harrigarria gertatzen bada ere, lehenengoak ugariagoak eta argigarriagoak ziren bigarrenen aldean. Aitzolek, adibidez, usu ematen digu Orixeren poesiaren berri, eta hitz gutxitan hare n irudia ere:

«Orixe, que cual ninguno jamás, siente y expresa las más peculiares e íntimas manifestaciones del alma popular euskaldún, mezcla de Píndaro y Anacreonte de nuestra poesía»¹.

Horra hor, konparaketa baten bidez, Orixe agertua eta argitua: Pindaro eta Anakreonteren pare jarria. Baina konparaketa egiterakoan zer esaten digu Aitzolek? Zer zuen Orixe, zer ikusten zion Orixe, olerkari horiekin parekatzeko?, bere lana herri-literaturarekin eta Greziako literaturarekin elkarriketan jartzeko?

Oker ez banago, orain ardura diguna ez da Greziako literatura klasikotik Orixerengana igaro den literatur influentzia, Aitzolek erabiltzen zuen «Grezia» kontzeptuaren garbiketa baino. Zer esan nahi zuen Aitzolek Pindaro eta Anakreonteren antza zuela Orixe esaten zuenean? Aitzolen interpretazioaren irakurketan saiatu gara. Labur esanaz: Zeren adibide, zeren arketipo ziren Pindaro eta Anakreonte gure gerraurreko literaturan?

Greziar, Greziako literaturaz eta kulturaz, Europak izan dituen iritzien eta usteen deskripziorik zabalen eta sakonena W. Jaeger-ek eskaini digu bere *Paideia* liburuan. Honen orrialdeak zabaltzen baditugu, hantxe aurkituko ditugu gure galderen erantzunak.

Anakreonteren antzekoa dela esateak «larreko» literatura, literatura idilikoa egiteko gai zela adierazi nahi du.

Pindaroren jarraitzailea dela esatea, ordea, zerbait gehiago adieraztea da, Pindaroren inguruan sortu baitziren Gerren arteko Europa modernoaren zenbait mito eta iritzi.

Pindaro aristokraziaren poeta zen, klase altuen heziketaren ideal, moral eta erlijio balioen eusle eta defendatzaile genuen.

Pindarok aurkezten duen aristokraziaren izpiritu etikoaren agerpena, atletismo eta gizonaren jokera ederren defentsarekin lotzen du Europak. Atletismoa, osotasuna eta goimaila etikoa lortzeko bidea baino ez baita.

Pindaroren poesiaren ezaugarriarik behinena ironiaren agerpenik eza dugu. Pindaro zentzuzko poeta dugu, zuzena, poetaren eginbeharra hezitzailearena dela defendatzen duen neurrian.

Pindaroren poesian «areté»k osatzen du onbiderik zuzenena. «Areté» kontzeptua esplikagaitza badugu ere, «edertasunaren bila ari den giza ekintza etikoa» bezala itzul dezakegu. Edo «eder-

tasun eta idealtasunerantza mugitzen gaituen zentzuna» bezala. Pindaro rentzat antzinakoak dira «areté» arngordetzaileak, eta zer den zuzena, zer den zentzuzkoa eta zer ez, antzinakoen ekintzen konparaketaz jakiten du gizonak. Beraz, badago Pindaroren poesian tradizioaren euskarriak gerta litezkeen gai eta pentsamenduak.

Pindaroren poesiak bere garaiko gizasemeak ditu tratagai, baina beti ere, tratamendu berezia ematen dielarik. W. Jaegerrek azaltzen duenez:

«Sus héroes son hombres que viven y luchan en su tiempo. Pero los sitúa en el mundo de los mitos. Esto significa para Pindaro colocarlos en el mundo de los modelos ideales, cuyo resplandor irradiaba sobre ellos y cuyo elogio debe moverlos a elevarse a semejante altura, y despertar sus mejores fuerzas»².

Aitzolek esaldi topiko eta arrunt bat erabili zuen konparaketa egiteko orduan. Baina dudarik ez dago, topikoen atzealdean egia izpi bat gordetzen dela. «Irudi» batez ari zitzaigun Aitzol, eta beraz, ez dugu aztergai (jakin arren Orixeren *Euskaldunak* poeman agertzen den «Sataia edo Balantza» kantutak, antzinakoei egindako planctus eta guzti oso kutsu pindarotarra duela) Orixek zerbait hartu ote zuen zuzen-zuzenean Pindaroren lanetik, baizik eta zergatik deitu ote zion Aitzolek «euskal Pindaro». Eta Aitzolek zuen «irudia» ez zenez askorik aldentzeko garaiak zuen hartatik, pentsabide dugu, hurrengo ezaugarriengatik izango zela estimatua Orixe:

1. Artelan aristokratikoaren alde —eta hala ere, herriarentzat egindakoaren alde— agertzen zuelako burua.

2. Euskal herriko irudi mitikoa eta eredu etikoa ematen saiatzen zelako.

3. Poesiaren balio tradizionalak (poesiaren heziketa-balioa) agertzen zirelako bere lanean.

4. Pindarok bezala poesia noble eta hezitzailean sinesten zuelako, ziur asko. Inoiz Lauaxetak «nobleza aldeana» delakoaren jabetzat aitortu zuen. Inoiz, Orixek berak ere jokatu egiten du bere irudi horrekin:

«Desde las olímpicas alturas del caserío, bajábamos a la villa populosa más próxima, despreocupados felizmente de lo que pasa en este mundo sublunar, cuando a medida que nos íbamos acercando a ella escuchamos unos comentarios acerca de las formas de Gobierno»³.

Anakreonterekiko parekotasuna egiteko, berriz, nahiko zitzaien Aitzoli larrazaletasuna kontutan hartzea. Baina Orixe-ren larrazaletasunak badu oinarririk bere garaiko poesiaren ereduetan ere. Jakina denez, modernismo guztiak burgesiaren aurka agertzen dituzte bere izana eta egina. Hiriauren aurkako jarrera, eta idazlanetan hiririk ez aipatze hori lanean berdinduz agertzen dira Lizardi eta Lauaxetaren lanetan. Ruralismoa ez da nahihatez, ezaugarri kontserbatzailea, progresoaren kontzeptua eta modernismoa aurrez aurre dauden garaietan. Baina Orixe-rengan larritua eta indartua agertzen da larrazale-tasun hau.

Halaz ere, ezin dugu, bat batean Orixe modernismoaren inguruan kokatu. Lizardi eta Lauaxetarekin konparatuz gero, alde bi nabarmenak agertzen ditu. Bata bere erlijio-ortodoxian datza, bestea sentsibilitate-arazoan kokatzen da.

Nire ustez, Lizardi eta Lauaxeta modernitatearen atarian aurkitzen diren olerkariak dira. Baina nola defini dezakegu modernitatea? Ez da erraza arazoa. Baina nire ustez, Jaungoikoaren izanari buruzko zalantzak hasten direnean hasten da modernitatea. Beste era batez esateko, olerkaria existentzialista bihurtu eta Jaungoikoaren izanaz galdetzen hasten denean. Eta zalantza agertzen dela konturatuko gara idazleak larridura existentzialistaz gain, denbora eta heriotza literatur gai bezala erabiltzen hasten direla ikusten dugunean. Guzti honekin ez dut esaten, inoiz ulertu izan zaidan arren, Lizardi eta Lauaxeta sinesgabekoak zirenik, honekin esaten dudana beste zerbait da: zalantza metafisikoa literatur gai bezala erabiltzen hasten direla. Behintzat ez dit inork ukatuko Heriotzak sortzen duen larridura eta denboraren jarioa direnik idazle biok gehien erabilitako gaiak. Hemen banatzen da Modernitasunetik gerraurreko Orixe, ortodoxiaren seme apal dugun neurrian.

Sentsibilitate-arazoak zeresan gehiago eman zien idazleoi gerraurreko eztabaidetan. Hauek alde eta ikuspegi askotatik begira ditzakegu, haietan literaturaren alderdi sozio-literarioa, estetikoa eta ideologikoa nahastatu baitziren, baina badute, nire ustez, ulertzeko ardatz nagusia: aurrez aurre daude literatura ulertzeko sentsibilitate bi, modernismoaren estetizismoa, eta kontzeptismoa. Entzun, orduan Barrensorok esandakoa:

«No es única la forma de expresión de la belleza. El que Rubén Darío y algunos otros poetas ultramodernistas sean buenos, no significa que sean despreciables Lamartine, Hugo, Bayron»⁴.

Iritzi hau, idazle-banaketa hain garbia izanik, oso esanguratsua dugu, gerraurreko literatur eztabaiden gakoa ez zegoelako zaila/erraza bezalako kontrajarpenetan. Benetako kontrajarpena Barrensorok aipaturikoan zegoen: literatura Rubén Daríoren erara ulertze ala ez ulertze horretan.

Orixek, ordea, klasiko deitzen dio bere buruari hainbat testutan. Lauaxetari idatzitakoetan agertzen du argien klasikoazaletasuna. Zelan defendatzen du Orixek klasiko tankera? Gogo eta bihotzaren arteko oreka bezala, oreka lortzea baita klasi-koen lana. Honetaz kontu handiz irakurri beharko genuke «Eusko olerkiak tartean» lanean dioena⁵.

Klasizismo honek, halaz ere, ez du ahazten izaera erromantikoa. Begira dezagun, Orixeren arabera, zer falta zitzaion Lauaxetari klasiko izatera iristeko, eta hobeto ulertuko dugu non kokatzen duen bere burua. Zer falta zaion Lauaxetari klasiko izateko? Eta Orixek sentsibilitatez sobran dagoela erantzungo digu. Zer egiten du berak, ordea, klasiko izateko? Herriaren arima argitara azaldu, baina sentimenduak ongi loturik uzten dituelarik. «Herriaren arima» aipatzen den bakoitzean agertzen zaigu ideologia erromantikoa idazleengan. Beraz Orixek ez dio ukorik egiten erromantizismoari, baina ez dio ihes egiten uzten sentimenduen azalpen gehiegizkoari. *Euskaldunak* poeman erabilitako tonu objektiboan garbi agertuko du klasiko izateko joera hori.

EUSKALDUNAK POEMAREN TRADIZIOAK

EREDU URRUNAK

Euskaldunak poemaren aurrean izaten den lehendabiziko zirrara harridurarena izaten da, harridura euskaragatik, harridura berankorregia iruditzen zaigulako. Egia da *Euskaldunak* berandu burutzen dela, baina gure harridura txikiagotuko litzateke ezagutuko bagenu zein den Europan XIX. mendean aurkitzen den tradizio epiko aberatsa: Goethe, Scott, Lamartine, Hugo, Rivas eta Mistral aipatu ohi dira epikaren berritzaileen artean, eta bestalde, epika estuki lotzen da XIX. mendeko hainbat teoria estetikorekin: Herder edo Schlegelen eromantizismo kontserbatzailearekin batez ere⁶.

Orixek mundu honekin izan ditzakeen lotura guztiak nahiko ezagutzen ez baditugu ere, garbi dago, Aitzolen maisutza bide zela, eredu bi izan zituela begi aurrean: Lönnrot-en *Kalevala* eta Mistralen *Mireio*. *Kalevala*ren garrantzia Aitzolek behin eta berrimaipatua da⁷. *Mireio*en garrantziaz zer esan gutxi dago, Orixek berak euskaratu zuela kontuan hartuz gero. *Euskaldunak* bien arteko konbinaketa dela esan dezakegu. *Mireio*etik hartu omen zuen Orixek poeman mantenduko duen idilio-kutsua, pertsonaia nagusien maitasun-haria tartean dela.

Kalevala poemarekin ezaugarri bitan dator bat Orixeren lana.

1. Bilketa-lanaren asmoa. Biak poema entziklopediko eran asmatuak dira, eta bietan nagusitzen da herriaren emaitza eta uzta biltzeko ahalegina. *Euskaldunak* poemaren egilea Orixe bada ere, ez dira ahaztu herriaren sorkuntza-lanak. Mosaiko batean agertuko balira bezala ematen zaizkigu herri-kantak, eta aho-literaturatik harturiko hainbat adibide, eta idazlearen lana haiek bilduko dituen batasun-haria ehuntzen bukatuko da. Bilketa-lan honek Euskal Herriaren irudi osoa ematea du helburu. Eta jakin badakit soziologikoki euskal munduaren zati bat baino ez duela eskaini poemak. Baina literarioki, urte osoaren kontaketa hautatzen duenean Orixek, bere osotasunerako borondateari berri ematen ari zaigu. Urte osoaren aukeraketa egiten denean, bizitza oso baten kontaketa eman nahi denean

(jaiotzaren hasi, heriotzarekin bukatu), sinbolikoki adierazten du idazleak bere osotasun-nahia.

2. Narratzailearen papera murriztua dago poema bietan, Lönnrot-ena murriztagoa izan bazen ere.

Dena dela, badago desberdintasunik *Kalevala* eta *Euskaldunak* lanen artean: lehendabizikoak herri baten sorrera eta jaiotza kontatzen ditu. *Euskaldunak*ek ordea, ez du iraganaz hitz egiten; garaiko gizonak ditu mintzagai, eta bere helburua herriaren intra-historia eskaintzean datza.

HURBILEKO TRADIZIOAK

Orixeren tradizioez hitz egiteko orduan, badago bat, orain arte aipatu ez dena, eta *Euskaldunak* burutzekoan garrantzi handia izan duena. Orixe Bilbon bizi izan zela kontuan harturik, Bilboko Eskola Erromatarraren eta batez ere Basterraren berri-rik izango zuela pentsatzea ez da batere harrigarria, baizik eta logikaren pisuaz garbi ikusten den eragina.

Gauza jakina da Iturribarriak eskaintzen zuela Verdague-
rrekin hasi zen erlijio-kutsuzko poesia idazteko aukera eta eredia, eta Orixek bide hauek jarraitu zituen.

Halaz ere, Aitzolen erakusketetatik at, Basterrak eskainiko dizkio Orixeri *Euskaldunak* asmatzeko eta lantzeko lan-ere du bikainak. Basterraren *Los seres sencillos* liburuan agertzen den fantastika mundua eta *Euskaldunak* poeman agertzen dena konparatuz gero, bat-batean konturatuko gara bien antzekotasunaz. Pertsonaia, giro, deskripzio-teknika, irudi, irudimen mundua bietan da antzekoa. Baina Basterrak, Euskal herriko larrea maite duen neurrian maite du, hala ere, hiria, eta Basterra kontrajarpen korapilotsu horretan bizi den artean, Orixek bere lanean izan zitekeen hirikortasuna uxatu, deuseztatu, ezabatu egin du.

Basterrak bere lanaren asmo eta helburutzat hartzen duen adar bikoitzetik:

«arrojo
violentemente mi alma a su nativo cielo.

Gusto así, el encanto bobo
de la Naturaleza, el bucólico arrobo
de las ramas que pían y el balar hacia Oriente.
Mas el mundo de sangre y llanto, el de la Historia
está en mí»
(Basterra, *Los labios del monte*)

bat, Historiarena, ahaztu egiten du Orixek, eta bestea, Iza-
diarena, onartu.

Díaz Plaja-ren ustetan, Basterrak bere bizitza osoan man-
tenduko du oposaketa hori:

«La contradicción es ésta: la tradición campestre tiene un sen-
tido, la tradición ciudadana, simbolizada por Bilbao, otro»⁸.

Biak uztartzeko asmoarekin bizi delarik, Díaz Plaja-k ez diz-
kigu azaltzen zeintzuk diren tradizio bi horien ezaugarriak eta zent-
zuak. Baina jakinik, azken batean, Unamunoren *Paz en la gue-
rra* nobelan agertzen diren tradizioak direla, eta nobelan hartzen
dituzten zentzuak dituztela orain ere, suposa dezakegu progre-
soaren ideia liberalaren inguruan gorpuzten dela hiriko tradizioa
eta oituren gelditasun-gurarian baserrikoa. Basterraren kontra-
jarpena zoli agertzen bazen ere bere lanetan, *La sencillez de los
seres* liburuan, batez ere landa-gaia aipatzen du. Díaz Plaja-k
adierazten duenez, liburu horretan, zera adierazten da:

«Exaltación de lo primario campesino, visible en su libro de poe-
mas *La sencillez de los seres*, deliciosa sucesión de estampas y de
tipos, de costumbres —bolos, pelotarís—, de paisajes-heredad y aún
bodegones»⁹.

Juxtu *Euskaldunak* poemak egiten duena, eta gainera,
esango nuke ia egitura bera jarraiki. Basterrak fotografiak
balira bezala eskaintzen dizkigu bere poemak, hari argumen-
tal sotil eta fin bati eutsiz. Ez ote da berdina Orixek egiten
duena bere *Euskaldunak* poeman? Ez ote dio bereak ere esze-
nen egiturari jarraitzen?

Basterrak, larrazaletasunetik at, eskaintzen zion beste jokera
ideologiko atsegingarririk Orixeri. *Los labios del monte* libu-
ruan Basterrak kristautasunaren defentsa sutsua egiten baitu.

Basterra eta Orixeren artean bada alderik, nola ez?, baina baserriko epopeia egiteko asmoan, izakien ondasun berezkoaren agerpenean, mundu osoa adierazteko ahaleginetan biak datozkigu bat. Eta batera oraindik, klasizismoari egindako besarkadan. Basterra eta Orixeren klasizismoa erromatar kutsuzkoa da, eta Aitzolek dioena dioelarik, Greziazaleari gehitzekoa; barea da, ez tragikoa; neurrietara mugatua, logikoa, erromantizismoak sortu duen mundu nahastuarekin bukatu nahi duena. Bilbokoek euren mugimendua izendatzeko aukeraturiko deiturak e re horixe salatzen du: Pirineotako Eskola Erromatarra.

Basterra, baina, ez da idazle bakartia; lan-talde nagusiago baten partaidea dugu: novecentismo, ala noucentisme izenarekin ezagutua den mugimenduaren partaide. Catalunyan sortzen den noucentismek beste bide batzuk jarraitzen baditu ere, Basterra eta Bilbokoek D'Ors-ek agintzen dituen bideetatik joaten dira. D'Ors-en estetika ulertzea oso interesgarria egiten zaigu, Orixeren lana ulertzeko. Eugeni D'Ors-ek San Agustinenengan oina hartuz, **arrazoiaren indarrean** sinesten zuen, eta berak bultzaturiko literaturak hiru ezaugarri izango ditu:

1. Literaturan ematen den sentimentalismoaren bidea aldatu nahi du.
2. Lirismoa errealtatearekin kontrastatu behar da.
3. Hizkuntzaren erabilerak kontzeptista izan behar du¹⁰.

Ez dut zalantzarik egiten hementxe badirela Orixeren erretorika definitzeko hiru oinarri garbi: sentimentalismoaren ukazioa Lauaxetarekin eztabaidetan zebilela ikusi diogu, lirismoa eta errealtatearen arteko kontrastea *Euskaldunak* den poema etnografikoan agertzen zaigu, eta hizkuntzaren kontzeptismoa nonahi.

Ez dut honekin defendatu nahi Orixe bete-betean nouzen-tistarra denik, baina bai tradizioa maite duen idazlea, bai *Euskaldunak* idazten duenean, bai Maragall-en «Bei itsua» euskaratzen duenean. Ezaugarriak beretsuak dira. Baina ez dira berdinak haietara heltzeko bideak.

Dudarik ez, bada desberdintasunik. D'Ors-en gairik maitatuenetariko bat Espainiaren kontzeptuaz hitz egitea zen. Ori-

xek Euskal Herriaren gaia ukitzen duenean, ez ote da, paraleloki baino ez bada, gai beraren beste ardatz batez hitz egiten ari? Euskal Herriari buruz idazten duenean, honen arima eta amasa *Euskaldunak* poeman kaiolatzerakoan, Volkgeist-a ren ehiza lainotsuan, ez ote dabil Orixe lan bera betetzen?

Orixeren pentsakizun tradizionalak, antimodernoak —nahi bada— agertzeak zera adierazten du, progresoaren kalteak gaitzetsiz progresoaren aurka idazten duenean, babes eske idazten duela. Progresoak aldakortasuna, arriskua, laizismoa, kinka larria, historiaren kontzeptuan agertzen baditu, Orixek Izadiaren babesetokia («belar goxo tartean eper-kabi iduri») proposatuko digu, poemaren hasiera babesaren semantikaren inguruan osatzen delarik (kabi, basoz inguraturik), umetokiaren babesaren iruditegian bukatu arte. Izadiaren proposamena logikoa dugu une hartako literaturan. Izadiak paradisua konotatzen du: aldakuntzaren ezina, mugimendurik eza, denboraren jarraipenik gabeko mundua.

ONDORIO GISA

Bukatzeko, Orixeren *Euskaldunak* zer den ulertzeko, eta bere kultur balioa ulertzeko, besterik da bere literatur balioa, ongarri zaigu bere inguruko beste ekintza artistikoekin elkarritzetan jartzea. Adibidez pinturarekin. Orduko eta bere garaiko ziren Arrue, Tellaache edo Zubiaurrerekin:

«Poco a poco, junto a los géneros tradicionales, el paisaje, el bodegón y el retrato, pinturas y esculturas se ocupan de exaltar la vida rural, las buenas formas de vivir, los inaccesibles valores que alientan sutilmente bajo tanta virulencia desatada y una iconografía inagotable, en la que se presentan idealizadas la imagen de las costumbres populares, una secuencia infinita de baserritarras y arrantzales con todo lujo de datos instrumentales y de indumentaria, ocupan las paredes de los edificios públicos, las salas de los museos y los salones de la oligarquía industrial.

Casi todos los artistas del momento cooperaron a lo que se ha llamado pintura etnológica vasca... Este trabajo no sólo coopera activamente a la construcción de un modelo social, a la instau-

ración de un mito, a la potenciación de una creencia sobre una sociedad perdida, un mundo feliz adornado de todos los datos que construyen las utopías románticas: natural, sencillo, armónico y hermoso»¹¹.

Bide honetatik joan zitzaigun, bere literatur tradizioak zirela medio, gure Orixe bere *Euskaldunak* poema idazterakoan, eta bere arte-lanaren nondik norakoa asmatzerakoan.

1. AITZOL: «El poeta del amor. Amor y poesía». *Euzkadi*, 32-2-3.
2. JAEGER, W.: *Paideia*. FCE, Madrid, 1984, 206. or.
3. ORIXE: «La crítica menuda». *Euzkadi*, 32-2-23.
4. BARRENSORO: «Por los nuevos caminos y también por los antiguos». *Euzkadi*, 32-2-23.
5. ORIXE: «Eusko olerkiak tartean». *El Día*, 32-9-22.
6. JURETSCHKE, H.: «La presencia de la poesía épica a mitjan segle XIX» in *Anuari Verdaguer*, 1, (1986), 35-49. or.
7. AITZOL: «El poema Kalevala y la resurrección nacional de Finlandia». *Euzkadi*, 33-10-5.
8. DIAZ PLAJA, G. *Estructura y sentido del Novecentismo español*. Alianza, Madrid, 1975, 55. or.
9. DIAZ PLAJA, G.: *op. cit.*, 97. or.
10. Ezaguna da Mitxelenak Unamunorekin konparatu zuela Orixe, bien erradikalismoa kontuan hartuz. MITXELENA: *Mitxelenaren idazlan hautatuak*. Mensajero. Bilbao, 1972, 264 eta 293. or. Hona hemen beste arrazoiren bat bien poetikak elkarrekin jartzeko.
11. MANTEROLA, P.: «El arte y el hombre vasco» in *Ciclo sobre antropología Vasca*. Colegio Oficial de Doctores y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Vizcaya. Bilbao, 1987, 38-39. or.